

METİN ÇÖZÜMLEMESİNE FARKLI BİR YAKLAŞIM

Tülay GÜLEN*

ÖZET

Bir metnin anlamsal dünyasını çözümleyebilmek için onun örgüsünü oluşturan cümlelerin aralarındaki anlam bağlarının ortaya konması gerekir. Bu ise ayrıntılı bir çözümlemeyle gerçekleşir. Bu bağlamda cümleden büyük birlikler, cümleler arası anlam bağlarını tüm yönleriyle ele alan, metnin anlam dünyasının en derinlerine inilebilmesini sağlayan ayrıntılı bir çözümleme yöntemidir. Bu tür bir çözümlemenin, metinle ilgili daha birçok özelliği gün yüzüne çıkarması da dikkat çekicidir.

Anahtar Sözcükler: Cümleden büyük birlikler, derin yapı, yüzey yapı, metindilbilim.

ABSTRACT

A Different Approach To Text Analysis

To be able to analyze the semantic world of a text the links of sense between the sentences constituting its texture must be set forth. And this can be achieved by means of comprehensive analyzing. In this sense, the unities larger than a sentence is a comprehensive analyzing method dealing with the links of sense between the sentences in all aspects and allowing the semantic world of the text to be touched down profoundly. It is striking that it exposes many features regarding the text.

Key Words: Unities larger than sentence, deep structure, superficial structure, textlinguistics.

* Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı yüksek lisans öğrencisi.

Giriş

Doğal dillerin işleyişini ve yapısını inceleyen bilim dalı olarak tanımlanan “dilbilim”, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru gelişerek insan bilimleri arasında önemli bir yere gelebilmeyi başarmıştır. Yirminci yüzyıl ise dilbilimin doruk noktaya ulaştığı bir dönemdir. Bu yüzyılda dilbilim alanında oldukça yoğun çalışmalar yapılmıştır. F. Saussure başta olmak üzere birçok bilim adamı ortaya attıkları kuramlarla dilbilim çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Özellikle F. Saussure'nin dilbilim çalışmalarına katkısını ve bu alanda kendinden sonra gelen dilbilimcilere öncü olduğunu kabul etmeyen araştırmacı yoktur. Zeynel Kıran, “İlk kez F. de Saussure, dilin iç ve eşzamanlı yapısını incelemeyi önererek günümüz dilbiliminin temelini atmıştır. F. de Saussure'den sonra dilin göstergesel işlevleri konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi dilin temel işlevinin iletişim olduğunu savunan işlevsel dilbilim, diğeri ise, dilin soyut yapılarını incelemeyi amaçlayan üretici-dönüşümsel dilbilgisidir. Anlambilimin karmaşık sorunları karşısında çaresiz kalan işlevsel dilbilim doğal olarak sesbilime, üretici-dönüşümsel dilbilgisi de sözdizime yönelmiştir.”(Kıran 2002: 175) şeklinde görüşlerini açıklarken Saussure'nin atmış olduğu adımla ardından gelen kuşaklara yeni bir yol açmış olduğunu vurgulamıştır.

Saussure'den sonra ortaya çıkan görüşlerden biri olan işlevsel dilbilim, dil dizgesi içindeki öğeleri ve bu öğeler arasındaki bağıntıları bildirişimdeki işlevleri açısından inceler. Buna göre hiçbir düzey, tek başına anlam yaratamaz. Belli bir düzeye bağlı bir birim, ancak bir üst düzeye katılabilirse bir anlam kazanır: Örneğin ses, tek başına hiçbir anlam ifade etmez; ancak bir sözcüğün içinde yer alırsa anlama katılabilir; sözcüğün kendisi de cümle içinde yer almalıdır. Bu alanda önemli bir isim olan A. Martinet, çalışmalarını ilk önce sesbilim yönünde yürütmüş, daha sonra tümcebilim araştırmalarına yönelmiştir. Buna rağmen işlevsel kuramın daha çok sesbilim yönünde çalışmalar ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Daha sonra, dilde yeni ihtiyaçların belirmesiyle birlikte yeni görüşlerin ortaya atılması devam etmiştir.

Bu sürecin devamı olan yeni kuramlardan biri de N. Chomsky'e ait olan üretici dönüşümsel dilbilgisidir. Kıran, Chomsky'nin bu yeni kuramını şöyle ifade etmektedir: “N. Chomsky'nin üretici dilbilgisi, dilin neden bir göstergeler dizgesinden oluştuğunu araştırmaz. Bunun yerine, dil denilen dilbilgisi kurallarına uygun tümcelerin bir anlam yükü taşıdığı bu sonsuz sayıda yinelenen dizgenin biçimsel ve sözdizimsel işleyiş biçimini inceler. Böylece çağdaş dilbilim, dili tözel niteliğinden ayırarak anlamı, tümceler üreten sözdizimsel dönüşüm sürecinin bir parçası olarak betimlenmektedir.” (Kıran 2002: 162) Buna göre Chomsky, dikkatleri

kendinden önce üzerinde durulmayan dilin soyut tarafı olan anlam yönüne çekmiştir. Derin yapı, yüzey yapı kavramlarını ortaya atarak cümle incelemelerinde sağlıklı bir çözümlenmeye varmak için bu iki kavramın uygulanmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Metin Kavramı ve Metin Çözümleme

Dil çalışmalarında daha çok sesbirimler yönünde fikirler ortaya koyan işlevsel dilbilim, sözcük boyutunda kalırken dilin soyut yapılarını açıklamaya çalışan üretici dönüşümsel dilbilgisi ise, cümle boyutunda kalmıştır. Bu nedenle 1960 yıllarından sonraki genel eğilim, tümce düzeyini aşan dilin daha büyük birimleri üzerinde çalışma yönünde olmuştur. Sözü edilen kuramların yanı sıra üçüncü bir dilbilim olarak da değerlendirilen bu yeni alan “sözcelem”, “metin”, “söylem”, gibi adlarla anılmıştır. Bazı araştırmacılar, tümce üstü birimleri inceleyen “söylem”in dilbilim başlığı altında yer almadığını, çünkü dilbilimin sadece cümle düzeyinde kaldığını savunmuşlardır. Ancak bu görüşte olanlar da söylemin dilbilimden kalkılarak incelenmesi gerektiği konusunda hemfikirdirler. Bazı araştırmacılar ise, söylemi dilbilimin konusu kabul etmekle birlikte yine de onu dilbilimden özerk bir çalışma alanı olarak değerlendirmektedirler. “Söylem çözümlemesi”, “metindilbilim” gibi terimlerle anılan bu yeni alan, öncekilerden farklı olarak, cümleleri içinde buldukları metinsel bağlama göre değerlendirmeyi amaç edinmiştir. Hemen şunu belirtmekte de yarar vardır ki kimi dilbilimciler, herhangi bir fark gözetmeksizin bu iki terimi birbirinin yerine kullanırken kimileri ise, bunların arasında belirgin farklar olduğunu savunmaktadır.

Bu konuda ayrıntılı araştırma yapmış olan Canan Şenöz Ayata'nın açıklaması konuya ışık tutar niteliktedir. Ayata, görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir: *“Metindilbilim ve söylem çözümlemesi başlangıç aşamalarında bazı farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Örneğin metindilbilimin ilk evrelerinde daha çok bağdaşıklık, bağlaşıklık gibi metnin dilsel özellikleri araştırılmış, buna karşın söylem çözümlemesinde metinle birlikte metnin içinde yer aldığı bağlam da dikkate alınmıştır. Ancak metindilbilim içerisinde de artık bağlam ile birlikte metnin oluşumuna etki eden dil dışı özellikler ele alınmaktadır. Böylece metindilbilim ile söylem çözümlemesi alanındaki inceleme yöntemleri ortaklık göstermiş ve iki alan arasında ayırım yapmak güçleşmiştir. Uygulamalı çalışmalardaysa her iki kavram genelde eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Meyer / Titscher / Vetter / Wodak)”*. (Şenöz-Ayata 2005: 47)

Bakış açıları ve farklar ne olursa olsun metin üzerinde çalışanlar, dil incelemelerinde tümce üstü birimler üzerinde çalışılması gerektiği noktasında birleşirler.

Tümce üstü birimler üzerinde çalışan araştırmacıların çalışma alanı metin olduğundan, metin kavramı hakkında da birçok tanım yapılmıştır şimdiye kadar. Metin kavramının farklı yorumları; göstergebilimciler, dilbilimciler, anlatıbilimciler, yazınbilimcilerin bakış açısından kaynaklanmaktadır.

Nedret Tanyolaç Öztokat, metin kavramını “ *Metin her şeyden önce tutarlı bir bütün, dilsel öğelerle kurulmuş, “ilerleme”, “süreklilik” ve “yineleme” gibi süreçlerden oluşmuş bir yapıdır. Metinde her öge birbiriyle ilişkilidir ve birbirine kenetlenmiştir. Bir başka deyişle, anlatsal ya da anlamsal bir ögenin değeri öteki öğelerle arasındaki ilişkilere göre tanımlanır. Kaldı ki, “metin” sözcüğünün Hint Avrupa dil ailesinden geldiği ve kökensel olarak “texere”, “dokumak” eylemini gösterdiği bilinmektedir. Dokunmuş bir metin olarak metin, onu oluşturan öğelerden ayrı ele alınamaz*”. (Öztokat 2005: 22) şeklinde açıklamaktadır.

Metin kavramı üzerinde birçok farklı tanım yapılmışsa da bu kavram üzerinde düşünenlerin birçoğunun birleştiği nokta, metnin birbiriyle ilişkili birimlerden oluşmuş, tutarlılık ve bağdaşıklık ilkelerini yansıtan sistemli bir dizge olduğudur. Doğan Günay’ın görüşleri de bu doğrultudadır. Günay’a göre “*Metin, bağdaşık (fr. Cohésif) tümce dizilişleridir ya da metin, birden çok tümceciğin kendi içindeki bir bağıntısı ve ilişkisi ile oluşmuştur.*” (Günay 2003: 60). Bunun yanı sıra Günay, “*Metin (Lat. textus (dokuma) > texere: (dokumak), belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür. Bir başka deyişle, bildirişim değeri taşıyan, eyleme yönelik devingen bir bütündür. Bildirişim işlevi olmayan yazılı ya da sözlü bir belge, metin değildir. Kısaca metin, başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapı olarak tanımlanabilir*”. (Günay 2003: 35) diyerek metnin bildirişim özelliğine de dikkat çekmiştir.

Metin üzerinde çalışan araştırmacılar, altmışlı yıllardan başlayarak birbirinden değişik yöntemler geliştirmişlerdir ve kuramsal yaklaşımlar metne yeni açılardan bakılabileceğini göstermiştir.

Metne değişik bakan bakış açılarından biri de Kerime Üstünova’nın çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır.¹ Tümce üstü birimlere “cümleden büyük birlikler” adını verip kısaca CBB ile göstermektedir. Üstünova, bir düşüncenin anlatımında cümlelerin yetersiz kaldığını, eksiksiz önermeye ancak cümleyi aşan bir yapıyla, cümleden büyük birliklerle ulaşılabileceği

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz, Kerime Üstünova, Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1998 / Dil Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2002 / Türkçede Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2002

tezini savunmaktadır. Çalışma yönteminde dilbilimin verilerinden (özellikle yukarıda sözü edilen kuramların verilerinden) yararlandığı gibi Türkolojinin verilerinden de yararlanmaktadır. Biz de aynı yöntemi benimsediğimizden çalışmamızda “cümleden büyük birlikler” terimini kullandık.

Cümleden büyük birlikler, bir metindeki cümleler topluluğudur. Ama bu cümleler gelişmiş güzel bir araya gelmiş guruplar değildirler. Her biri, aralarındaki güçlü anlamcı bağlarla bağdaşıklık ve tutarlılık ilkelerine göre bir topluluk oluşturmuştur. Bu bağlamda, CBB bir metin içindeki tutarlı cümle toplulukları olduğuna göre onun da bir sınırı vardır. Üstünova, CBB'nin sınırlarını belirlerken şu ilkelerden yararlanılması gerektiğini ileri sürmektedir:

1. CBB'de aynı konunun ele alınması şarttır. Konu değiştiğinde CBB'nin de sınırları belirlenmiş olur.

2. CBB'nin kuruluşu ile cümlenin kuruluşu birbirine paraleldir. Oluşturulan cümle kurgusu, CBB için de geçerlidir. Her CBB'de giriş, gelişme, sonuç bölümleri vardır. Giriş özneye, gelişme tümleçlere, sonuç ise yükleme karşılık gelmektedir. Cümle, yüklemün özünde özneyi de barındırmasından dolayı açıldığı gibi kapanır. CBB'de de aynı durum söz konusudur: CBB'nin giriş bölümündeki herhangi bir birim, kendini sonuç bölümünde de gösterir (Örneğin CBB' nin girişinde yer alan kişi, zaman, mekân vb. anlam bağıni sağlayan unsurların kendisi ya da belirtisi CBB'nin sonucunda da yer alır.)

3. CBB'nin sınırları ancak yüzey ve derin yapı ilişkileriyle çizilebilir. Bunun için ortak anlam ve dil bilgisi göstergelerinin olması gerekir.

4. CBB'nin sınırlarının belirlenmesinde anlamsal bağlar çok önemlidir. CBB'yi oluşturan cümleler öncelikle anlam bağıyla birbirine bağlanmalı, dilbilgisel bağlar anlam bağına hizmet etmelidir. Anlam bağıni bittiği yerde CBB'nin sınırı belirmiştir. (Üstünova 2001: 786–797)

Bu bağlamda anlam bağı, CBB'ye âdeta hayat veren bir nitelik yüklenmiştir. Anlam bağı, CBB için olmazsa olmazlardandır, diyebiliriz. Üstünova, konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: “*Anlam bağı cümlelerin aynı çatı altında toplanması için ön koşuldur. Hatta tek başına bile yeterlidir. Tüm biçim özellikleri aynı olan, ama aralarında anlam ilişkisi olmayan cümleler, bir bütünüün parçaları olamazlar. Demek ki dilbilgisi bağı, cümle üstü birimin oluşması için yeterli değildir; fakat anlam bağına hizmet eder. Aslında bu ilişki çift yönlüdür. Anlam bağı, dilbilgisi bağıni; dilbilgisi bağı, anlam bağıni sağlar. Biri zayıfladığında, diğeri güçlenerek dengeyi kurar. Anlam bağıni bittiği yerde, cümleden büyük birliğin sınırı belirmiştir ve noktayı koymak gerekmektedir.*

1. Ortak zaman, ortak kişi, ortak nesne, ortak mekân bildiren unsurlar,
 2. Kurucu öğelerden birinin bütünden parçaya, büyükten küçüğe, soyuttan somuta doğru inişe geçmesi,
 3. Olumsuzluk, olumluluk
 4. Eşanlamlılık, zıt anlamlılık, yakın anlamlılık,
 5. Cümleler arasında karşılaştırma,
 6. Sebep-sonuç ilişkisi,
 7. Soru-cevap bağıntısı,
 8. Tekrarlar,
 9. Aynı sözlük alanına giren kavramlar, anlam ilişkisi kurarlar.”
- (Üstünova 2002: 146)

Sınırlar belirlenirken cümlelerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerin, birbirlerine nasıl bağlandıklarının dikkate alınması gerekir. Bağlantıyı sağlayan en önemli unsurlardan biri göndermelerdir. Birbirini izleyen cümleler arasında aynı gönderime sahip unsurların bulunması bağdaşıklığı sağladığından anlamın oluşmasında önemli rol oynar. Gönderme öncül ve ardıl olmak üzere iki türdür. Örneğin, öncül gönderme öğelerinden zamirler, gönderme ilişkisini sağlayan en önemli parçalardır. Bir cümlede geçen kişi adı, diğer cümlelerde zamirlerle karşılanabilir ki, bu da gönderme yoluyla bağ kurar. Bu, aynı zamanda anlamsal bağlantıyı sağlayan tekrarları da meydana getirir. Öncül gönderme öğelerinden olan zamirler, “eksik tekrar” ilişkisi de sağlar. Kimi zaman bu yapılar, metnin derin yapısında bulunabilir. Bu nedenle CBB'nin sınırları belirlenirken derin yapı kesinlikle hesaba katılmalıdır.

Bir Metin Çözümleme Örneği

Buraya kadar anlatılanların ışığında CBB'nin sınırlarını Oktay Akbal'ın “Trenlere Bakmak” öyküsünden alınan bir paragraf üzerinde göstermeye çalışacağız. Hemen şunu da belirtmeliyiz ki amacımız, bütünsel bir özelliğe sahip olan metni birbirinden bağımsız parçalara ayırmak değil, metnin bütünselliğini daha iyi gösterebilmek için onun örgüsünü oluşturan parçaların aralarındaki bağları ortaya çıkarmaktır. Nitekim çalışma alanımızda önemli bir yeri olan öykü çözümlemelerinde sadece CBB'yi oluşturan cümleler arası bağları değil, metni oluşturan CBB'ler arası bağları da incelemekteyiz. Fakat bütün bir öyküyü incelemek burada mümkün olmadığından, CBB'nin sınırlarının nasıl belirlendiğini ve böyle bir çözümleme sonucunda ne gibi sonuçlara ulaştığımızı göstermekle yetineceğiz.

Cümlelerin birbirleriyle kurdukları anlamsal ilişkileri ve konu birlikteliğini dikkate alarak bu bir paragrafın üç CBB'den oluştuğunu düşünmekteyiz. CBB'nin sınırlarını belirlemeye varıncaya kadar bazı aşamalardan geçildiğini de belirtmeliyiz. Aşamalar şu şekildedir: Önce cümlelerin sınırları çizilir. Ardından eksilteler tamamlanır. Eksilteleri tamamlamanın ilk adımı olarak boşluklar “Ø” işaretiyle belirlenir, ikinci adımda “Ø” işaretiyle belirlenen boşluklar zamirlerle gösterilir ve son olarak da zamirlerle belirtilen eksilteler gerçek göstergelerle tamamlanır. Aşağıdaki uygulamada yer darlığı nedeniyle sadece son aşama gösterilmiştir.

“Annemle yürürdük kimi zaman Erenköy’ün demir yola bakan yollarında, (1) / o evi arardık. (2) / Hiçbir zaman annemin olmamış o ev! (3) / Ama olabilirmiş! (4) / Annemin beş-altı yüz altını varmış 1914’lerde, (5) / sonra altının yerine kâğıt para vermiş banka...(6) / “Ah o küçük köşkü alsaydım!” der dururdu. (7) / Bir kez trenle geçerken parmağıyla göstermişti. (8) / Yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu. (9) / Hayallere dalmıştım, (10) / o köşkün bahçesinde çam ağaçlarının dibinde oturmuş önüm sıra geçen trenleri seyrediyordum. (11) / Elimde buzlu bir limonata bardağı, (12) / masada kâğıtlar, (13) / yazıyor yazıyorum. (14) / Trenler geçiyor, (15) / expresler, postalar, banliyö trenleri. (16) / Komşu bahçeden bir genç kız gülüşü duyuyorum. (17) / O kızın yüzünü görmek istiyorum, (18) / kalkıp alçak duvarın ötesine baksam mı? (18) / Hayır, (19) / kendimi tutuyorum. (20) / Ulaşılmamış bir hayal olmalı o. (21) / Yolda görsem bile tanımamalıyım. (22) / Bir tren penceresinde bir kez gördüğüm nice genç kızlar, kadınlar gibi...(23) / Bir gün bir şeyler olacak elbet. (24) / Ankara Expressi akşamın ılıklığında duruverecek. (25) / Bir saatlik bir onarım, (26) / bir bekleyiş. (27) / Yolcular incekler, (28) / doğru benim bahçeme gelecekler, (29) / çam ağaçlarının gölgesinde düşlerimin kızıyla oturacağız, (30) / konuşacağız, (31) / bana adresini verecek bir gün buluşma umuduyla birlikte...(32) / Sonra trenine binip gidecek; (33) / pencereden mendilini sallayarak... (34)”

I. CBB:

annemle yürürdük kimi zaman Erenköy’ün demir yola bakan yollarında, (1) / o evi arardık. (2) / hiçbir zaman annemin olmamış o ev! (3) / ama olabilirmiş! (4) / annemin beş-altı yüz altını varmış 1914’lerde, (5) / sonra altının yerine kâğıt para vermiş banka...(6) / “ah o küçük köşkü alsaydım!” der dururdu. (7) / bir kez trenle geçerken parmağıyla göstermişti. (8) / yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu (9)

ben ve benim annem, benim annemle yürürdük kimi zaman Erenköy’ün demir yola bakan yollarında (1)

- ben ve benim annem**, o evi arardık **Erenköy'ün demir yola bakan yollarında** (2)
hiçbir zaman **benim** annemin evi olmamış-Ø o ev (3)
ama o ev, **benim annemin evi** olabilirmiş-Ø (4)
önce benim annemin beş-altı yüz altını varmış-Ø 1914'lerde (5)
sonra altının yerine kâğıt **para-** Ø vermiş-Ø banka (6)
benim annem, “ah **ben**, o küçük köşkü alsaydım” Ø der-Ø dururdu-Ø (7)
benim annem, bir kez trenle geçerken **benim annemin** parmağıyla o evi göstermişti-Ø (8)
o ev, **yıkıntı-** Ø halinde ahşap bir **köşk-** Ø yavrusu-Ø (9)

Ortak Kişi:

Bu CBB'de yer alan cümlelerde iki kişinin varlığından söz edilebilir: “ben” ve “annem”. Bu kişiler, cümlelere bazen yüzey yapıda bazen derin yapıda yerleşmişlerdir. Kişi bağlarının cümlelere dağılımı, ait oldukları yerlere ve biçimlere göre aşağıda gösterilmiştir. Koyu olarak belirtilenler derin yapıyı ifade etmektedir.

annem: 1, 3, 4, 7, 8 (annem) / 7 (ben=annem)

ben: 1, 3, 4, 5, 7, 8 (benim)

ben ve annem (=biz): 1, 2

Açıklama: 1. 3. 5. cümlelerde yüzey yapıda verilen kişilerden biri olan annem art gönderim ile 4. 7. ve 8. cümlelerin yapısıyla bağlantı kurmaktadır. 7. ve 8. cümlelerde “annem” sözcüğü yüzey yapıya yerleşmemiş, ama öznenin yüklem içinde barındırılmasından dolayı III. tekil kişi ekiyle gösterilmiştir. III. tekil kişinin göndermesi “O” zamirinedir. “o” zamiri de derin yapıda “annem” sözcüğünü göstermektedir.

1. ve 2. cümlelerde derin yapıdaki “biz” zamirine de yine yüklemdeki kişi eki sayesinde ulaşabiliyoruz. II. çoğul kişi ekinin göndermesi “biz” zamirinedir. “biz” zamirinin göndermesi de “ben ve annem” biriminedir.

1. 3. ve 5. cümlelerdeki ilgi durumundaki “benim” zamirine “annem” birimindeki iyelik ekinin sağladığı göndermeyle ulaşabiliyoruz.

Ortak Zaman:

Zaman, geçmiş zamandır. Cümlelerin yüklemeleri geçmiş zamanda çekimlenmiştir. 1. 2. ve 7. cümlelerin yüklemelerinde kullanılan {-Erdİ}, geçmişin herhangi bir zamanında sık sık yapılan eylemleri anlatmaktadır. 3,

4, 5, 6. cümlelerde {-mİŝ} eki kullanılmıştır. Bu ek, anlatıcının olaylara ŝahit olmadığını, sonradan öğrendiğini ifade etmektedir. 8. cümledeki {-mİŝtİ} ise anlatıcının olayı başkasından duymadığını, bizzat olayın içinde yer aldığını göstermekte ve 3, 4, 5, 6, cümlelere göre daha yakın bir geçmiş zamanı anlatmaktadır. Diğer cümlelerde soyut olan geçmiş zaman, 4. cümlede geçen “1914” yılıyla daha da somutlaşmıştır.

Ortak Mekân:

1. ile 2. cümlelerde “Erenköy’ün demir yola bakan yollarında” ifadesi ve 8. cümledeki “tren”, mekâna ait unsurlardır. Bu bağlamda “yollar” ve “tren”, dar anlamda mekânı karşılamaktadır. Bunun yanı sıra “yollar” ve “tren” sözcükleriyle belirtilen mekânların Erenköy’de bulunduğu göz önüne alınırsa CBB’deki ortak mekânın geniş anlamda Erenköy olduğu sonucuna varılabilir.

Tekrarlar:

Sıfır Tekrarlar: ben ve annem (1, 2) / benim (1, 3, 5) / o ev (4, 8, 9) / annem (4, 7, 8) / o ev (4, 8, 9) / önce(5) / ben (7) / Erenköy’ün demir yola bakan yollarında (2)

Bulunma tümleci olan “Erenköy’ün demir yola bakan yollarında”, 1. cümlede verilmiş 2. cümlede var sayılmış, dil tekrarı sevmediği için derin yapıda sıfır tekrar olarak bırakılmıştır.

Tam Tekrarlar: annem (1, 3, 5) / o ev (2, 3)

Eksik Tekrarlar: 2. 3. cümlelerdeki “o ev”, 9. cümledeki “yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu” tamlamasının “eksik tekrar”ıdır. 7. cümledeki “o küçük köşk” tamlaması da yine “yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu” tamlamasının “eksik tekrar”ıdır.

Bütün-Parça / Soyut-Somut / Genel- Özel İlişkileri:

İlk kez 2. cümlede metne giren “o ev” ifadesi, genel / soyut bir ifadedir. 3. cümlede “o ev”in yazarın annesinin sahip olmak istediği ev olduğu örtük bir biçimde ifade edilmiştir, somutluk bir derece daha artmıştır diyebiliriz. 7. cümlede “o ev”in küçük bir köşk olduğu ifade edilirken 9. cümlede bu bilgilere o köşkün aynı zamanda yıkıntı hâlinde ve ahşap oluşu bilgisi de eklenmiştir. Bu son cümlede “o ev” artık iyice somutlaşmıştır. Anlaşılacağı üzere evle ilgili bilgi verilirken soyuttan somuta, genelden özele doğru bir yol izlenmiştir.

1. ve 2. cümlelerde iki kişinin varlığından söz edilebilir: Bunlar, “biz”in karşılığı olan “ben ve annem”dir. 3, 4, 7, 8, cümlelerde ise tek bir

kişi vardır: O da “biz” zamirinin bir parçası olan “annem”dir. Dolayısıyla 1. ve 2. cümleler bütünü, 3. 4. 7. ve 8. cümleler ise parçayı ifade etmektedir. Bütünden parçaya doğru gidilmiştir.

Öncelik-Sonralık İlişkisi:

5. ile 6. cümle arasında zamanda öncelik-sonralık ilişkisi vardır. 6. cümlede yüzey yapıda yer alan “sonra”, 5. cümlede derin yapıda kalmış olan “**önce**”ye ulaşmamızı sağlamıştır.

önce benim annemin beş-altı yüz altını varmış-Ø 1914’lerde, (5)

sonra altının yerine kâğıt para vermiş-Ø banka... (6)

Karşıtlık İlgisi:

3. ile 4. cümle birbirine “ama” bağlacının sağladığı karşıtlık ilgisiyle bağlanmıştır.

hiçbir zaman **benim** annemin **evi** olmamış-Ø o ev! (3)

ama **o ev**, **benim annemin evi** olabilirmiş-Ø (4)

Sebep Sonuç İlişkisi:

1. ve 2. cümle birbirine sebep sonuç ilişkisi ile bağlanmıştır.

ben ve benim annem, **benim** annemle yürürdük kimi zaman Erenköy’ün demir yola bakan yollarında (1) sonuç

ben ve benim annem, o evi arardık Erenköy’ün demir yola bakan yollarında (2) sebep

4. ve 5. cümle arasında da sebep sonuç ilişkisi vardır.

ama **o ev**, **benim annemin evi** olabilirmiş-Ø (4) sonuç

benim annemin beş-altı yüz altını varmış-Ø 1914’lerde (5) sebep

I. CBB’de Konu:

Yazarın çocukluk yıllarına ait anıları arasında, annesinin ahşap bir köşkü alma isteğini anımsaması

I. CBB’de Giriş-Gelişme-Sonuç Bölümleri:

CBB’ nin giriş bölümündeki bir birimin kendini sonuç bölümünde de göstermesi gerekir.

Giriş: 1-2 **Gelişme:** 3-7 **Sonuç:** 8-9

ben ve benim annem, **benim annemle** yürürdük kimi zaman Erenköy’ün demir yola bakan yollarında (1)

ben ve benim annem, o evi arardık Erenköy'ün demir yola bakan yollarında (2)

benim annem, bir kez trenle geçerken **benim annemin** parmağıyla göstermişti-Ø (8)

o ev, yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu Ø (9)

1. cümlede yüzey yapıda yer alan “annem”, 8. cümlede derin yapıda kalmıştır. Başka bir deyişle girişteki bir birim kendini sonuç bölümünde de göstermiştir.

2. cümledeki “o ev”in izi de 9. cümlede görülmektedir. “Yıkıntı” halinde ahşap köşk yavrusu” tamlamasının göndermesi “o ev”edir. Yine 9. cümlede “o ev”, derin yapıda kalmıştır.

1. cümlelerin yüzey yapısında, 2. cümlelerin derin yapısında belirtilen “Erenköy”, mekâna yönelik bir bilgi olup bunun izi, sonuç cümlesinde görülmektedir. 9. cümlede mekânın Erenköy olduğu açıkça belirtilmemiş, ama “yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu” tanımlamasıyla belirtilen evin bulunduğu yerden hareketle mekânın Erenköy olduğu sezdirim yoluyla verilmiştir.

II. CBB:

hayallere dalmıştım, (10) / o köşkün bahçesinde çam ağaçlarının dibinde oturmuş önüm sıra geçen trenleri seyrediyordum. (11) / elimde buzlu bir limonata bardağı, (12) / masada kağıtlar, (13) / yazıyor yazıyorum. (14) / trenler geçiyor, (15) / expresler, postalar, banliyö trenleri. (16) / komşu bahçeden bir genç kız gülüşü duyuyorum. (17) / o kızın yüzünü görmek istiyorum, (18) / kalkıp alçak duvarın ötesine baksam mı? (18) / hayır,(19) / kendimi tutuyorum. (20) / ulaşılmamış bir hayal olmalı o. (21) / yolda görsem bile tanımamalıyım. (22) / bir tren penceresinde bir kez gördüğüm nice genç kızlar, kadınlar gibi... (23)

ben, hayallere dalmıştım (10)

ben, o köşkün bahçesinde **çam- Ø** ağaçlarının dibinde oturmuş **benim** önüm sıra geçen trenleri seyrediyordum (11)

benim elimde buzlu bir **limonata- Ø** bardağı Ø (12)

masada kağıtlar Ø (13)

ben, yazıyorum **ben**, yazıyorum. (14)

trenler geçiyor-Ø (15)

expresler, postalar, banliyö trenleri **geçiyor-Ø** (16)

ben, komşu bahçeden bir genç kız-Ø gülüşü-Ø duyuyorum (17)

ben, **ben** o kızın yüzünü **görmek- Ø** istiyorum (18)

- ben, kalkıp ben, alçak duvarın ötesine baksam mı Ø** (19)
hayır **ben, kalkıp ben, alçak duvarın ötesine bakmamalıyım** (20)
ben, benim kendimi tutuyorum. (21)
ulaşılmamış bir hayal olmalı-Ø o. (22)
ben, o kızı, ben yolda görsem bile tanımamalıyım. (23)
ben, o kızı, benim bir **tren- Ø** penceresinde bir kez gördüğüm nice genç kızlar, nice kadınlar gibi **ben yolda görsem bile tanımamalıyım** (24)

Ortak Kişi:

Bu CBB’de de iki kişinin varlığından söz edilebilir: “ben” ve “genç kız”

ben: **10, 11, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24** (ben), **11, 12, 21, 24** (benim)

genç kız: 17 (genç kız), 18 (o kız=genç kız), 22 (o=genç kız), **23, 24** (o kızı=genç kızı)

Ortak Zaman:

Sadece 10. ve 11. cümlelerin yüklemelerinde geçmiş zaman eki kullanılsa da CBB’nin tamamında geçmiş zaman hâkimdir. 14, 15, **16**, 17, 18. ve 21. cümlelerin yüklemeleri {-yor} eki ile çekimlenmişlerdir. {-yor}, şimdiki zamanı anlatan bir ektir. Oysa yazarın anlattığı durum yaşanıp bitmiştir. Yazar geçmişte kalan bir durumu şimdiki zamanda anlatarak okuyucuya o anı yaşatmak, oluş anıyla anlatı anını bütünleştirmek istemiştir. Bu yüzden şimdiki zaman ekleri kullanılsa da zaman, geçmiş zamandır.

Ortak Mekân:

11. cümledeki “o köşk”ün göndermesi Erenköy’deki “yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu” olarak tanımlanan köşkedir. Ayrıca 11, 15, ve 16. cümlelerde trenlerin geçtiğinden bahsedilmektedir. Bu da mekâna yönelik ipucu vermektedir. Buradan trenlerin görüş mesafesi içinde olduğu anlaşılmaktadır. İpuçlarından hareketle köşkün, Erenköy’ün demir yola bakan yolunda bulunan köşk olduğu anlaşılmaktadır. Yazar, 11. ile 24. cümleler arasında kendini o köşkün bahçesinde hayal etmektedir. Dolayısıyla hayalî de olsa mekân, sözü geçen bu cümlelerde Erenköy’ün demir yola bakan yolunda bulunan köşktir.

Tekrarlar:

Sıfır Tekrarlar: ben (10, 11, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24) / benim (11, 12, 21, 24) / o kızı= genç kızı (23, 24) / geçiyor (16) / kalkıp alçak duvarın ötesine bakmamalıyım (20) / yolda görsem bile tanımamalıyım (24)

Tam Tekrarlar: trenler (11, 15, 16, 24)

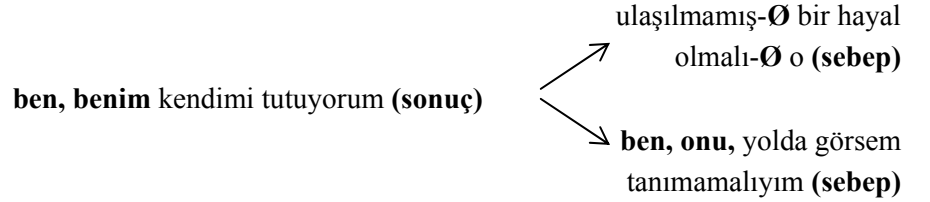
Eksik Tekrarlar: 17. cümledeki “genç kız”, 18. cümlede “o kız” ve 22. cümlede “o” zamiri olarak yer almıştır. Bunlar, birbirinin “eksik tekrar”ıdır. 11. cümledeki “o köşk”, 9. cümledeki “yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu” tamlamasının eksik tekrarıdır.

Soru-Cevap İlişkisi:

19. cümle ile 20. cümle arasında soru-cevap ilişkisi vardır. 19. cümle soru, 20. cümle cevaptır. Ama bu soru, cevap alınmak için sorulmuş bir soru değildir. Zaten soruyu soran kişi, soruyu kendisine sormuştur ve dolayısıyla cevabı da bilmektedir.

Sebep-Sonuç İlişkisi:

21. cümle ile 22. ve 23. cümle arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır. 21. cümle sonuç, 22. ve 23. cümleler sebeptir.



Bütün-Parça / Soyut-Somut / Genel- Özel İlişkileri:

10. cümle ile 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24. cümleler arasında bütün- parça / soyut-somut / genel-özel ilişkisi vardır. 10. cümledeki “hayaller” sözcüğü bütünü / soyutu, söz konusu diğer cümleler ise o hayallerin tek tek neler olduğunu anlattığından bütünün parçalarını ifade etmekte, aynı zamanda soyuttan somuta iniş gözlemlenmektedir.

11. cümledeki “o köşkün bahçesi” tanımlamasıyla belirtilen bahçe, “yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu” olarak tanımlanan köşkün bahçesidir. Başka bir deyişle “bahçe”, “köşk”ün bir parçası olduğundan aradaki anlamsal ilişkinin, bütün-parça ilişkisi olduğu ifade edilebilir.

önce ben ve benim düşlerimin kızı, çam-Ø ağaçlarının gölgesinde benim düşlerimin kızıyla oturacağız (30)

önce ben ve benim düşlerimin kızı, konuşacağız (31)

önce benim düşlerimin kızı, bana kendi adresini verecek-Ø bir gün buluşma-Ø umuduyla birlikte (32)

sonra benim düşlerimin kızı, kendi trenine binip benim düşlerimin kızı gidecek-Ø (33)

benim düşlerimin kızı, pencereden kendi mendilini sallayarak benim düşlerimin kızı, gidecek-Ø (34)

Ortak Kişi:

Bu CBB’de üç kişinin varlığından söz edilebilir: “yolcular”, “ben” ve “düşlerimin kızı”

yolcular: 28, 29

ben ve düşlerimin kızı (=biz): 30, 31

düşlerimin kızı: 30, 32, 33, 34

ben: 29 (benim), 30 (benim), 32 (bana)

Ortak Zaman:

CBB’deki 26. ve 27. cümleler hariç (Bunlar yüklemsiz kesik cümlelerdir.) diğer bütün cümlelerde gelecek zaman eki kullanılmıştır. Cümlelerin yüklemelerindeki {-EcEk} ekinin işlevi, geçmişte geleceğe yönelik bir hayali anlatabilmeyi sağlamaktır. Dolayısıyla bu CBB’deki cümleler, {-EcEk} ekinin sağladığı zaman ortaklığı ile birbirine bağlanmışlardır.

Ortak Mekân:

29. cümledeki “benim bahçem” öbeğinin göndermesi, Erenköy’deki “yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu” olarak tanımlanan köşkedir. Göndermeden hareketle ulaştığımız bu bilgiyle mekânın Erenköy’ün demir yola bakan yolunda bulunan köşk olduğunu söyleyebiliriz.

Tekrarlar:

Sıfır Tekrarlar: bir saatlik (27) / yolcular (29) / ben ve düşlerimin kızı (30, 31) / düşlerimin kızı (30, 32, 33, 34) / benim (30) / önce (30, 31, 32) / gidecek (34)

Eksik Tekrarlar:

24. cümledeki “bir şeyler”, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, cümlelerdeki durum, varlık ve nesnelere “eksik tekrar”ıdır. Şöyle ki:

bir şeyler = Ankara Expressi / onarım/ bekleyiş/ yolcular / benim bahçem/ çam ağaçlarının gölgesi / düşlerimin kızı / tren / pencere / mendil

33. cümledeki “tren”, 25. cümledeki “Ankara Expressi” nin “eksik tekrar”ıdır.

Bütün-Parça / Soyut-Somut / Genel- Özel İlişkileri:

24. cümledeki “bir şeyler olacak” ifadesi, soyut bir ifadedir. Bu soyut ifade 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, cümlelerde somutlaşmıştır. Başka bir deyişle olacak olan şeyler, sırasıyla söz konusu cümlelerde verilmiştir. Soyuttan somuta iniş söz konusudur. Şöyle ki:

bir şeyler olacak = Ankara Expressi akşamın ılıklığında duruverecek / bir saatlik bir onarım / bir bekleyiş / yolcular incekler / doğru benim bahçeme gelecekler / çam ağaçlarının gölgesinde düşlerimin kızıyla oturacağız / konuşacağız, bana adresini verecek bir gün buluşma umuduyla birlikte / sonra trenine binip gidecek / pencereden mendilini sallayarak...

28. ve 29. cümlelerdeki “yolcular” ile 30, 31, 32, 33, 34, cümlelerdeki “düşlerimin kızı” arasında bütün parça ilişkisi vardır. “düşlerimin kızı” yolcuların bir parçası olduğundan parçayı, yolcular ise bütünü ifade etmektedir. Bütünden parçaya iniş söz konusudur.

29. cümledeki “benim bahçem”, “yıkıntı halinde ahşap bir köşk yavrusu” olarak tanımlanan köşkün bahçesidir. Dolayısıyla bahçe, köşkün parçası olduğundan aradaki anlamsal ilişki bütün-parça ilişkisiyle açıklanabilir.

34. cümledeki “pencere”, “Ankara Expressi”nin penceresidir dolayısıyla onun bir parçasıdır. 25’te “Ankara Expressi” ve 33’te “tren” bütünü, “pencere” ise parçayı ifade etmektedir. Bütünden parçaya doğru gidilmiştir.

Sebep-Sonuç İlişkileri:

25, 26, 27. cümleler birbirine sebep sonuç ilişkisi ile bağlanmışlardır. I. durumda 26. cümle, 25. ve 27. cümlelerin sebebiyken II. durumda ise 25. cümle, 26. ve 27. cümlelerin sebebidir. Sebep-sonuç ilişkilerinin iki ayrı durumda belirtilmesinin nedeni 25. ve 26. cümleler arasında çift yönlü bir sebep-sonuç ilişkisi olmasındandır.

	I. Durum	II. Durum
Ankara-Ø Expressi ...duruverecek	(25) (sonuç)	(25) (sebep)
bir saatlik bir onarım	(26) (sebep)	(26) (sonuç)
bir saatlik bir bekleyiş	(27) (sonuç)	(27) (sonuç)

III. CBB'de Konu:

Yazarın, hayalinin gerçekleşeceğine dair umutları

III. CBB'de Giriş-Gelişme-Sonuç Bölümleri:

Giriş: 24

Gelişme: 25–32

Sonuç: 33–34

bir gün bir şeyler olacak-Ø elbet

(24) → giriş cümlesi

sonra **düşlerimin kızı**, trenine binip gidecek-Ø

(33) → sonuç cümlesi

düşlerimin kızı, pencereden mendilini

sallayarak **gidecek-Ø**

(34) → sonuç cümlesi

Giriş cümlesi, sonuç cümlesinde bütün-parça ilişkisiyle kendini göstermektedir. Sonuç cümlesinde ifade edilen, kızın trene binip gidecek olması, girişte belirtilen “bir gün olacak olan şeyler”den bir tanesidir.

Sonuç:

Her dilin kendine özgü anlatım olanaklarından kaynaklanan özel durumları vardır. Bu durumlar yoluyla bir bilgi okuyucuya açık bir biçimde aktarılabilirdiği gibi örtük bir biçimde ya da sezdirimsel olarak da aktarılabilir. Yazar, her şeyi yüzeysel yapıda belirtmemek için çoğu zaman bazı şeyleri sezdirir. Aslında sezdirim, yazarın dili kullanma yeteneğiyle ilgili bir durumdur. Yazar, asıl anlatmak istediğini örtük yapılarla eserinin içine gömebilir. Okuyucunun buna ulaşabilmesi için sezdirimleri takip etmesi gerekir. Bu ise ayrıntılı bir çözümlemeyi, metnin derin yapısına inmeyi zorunlu kılar. Bu noktada cümleden büyük birliklerin, derin yapının algılanmasını sağlamadaki önemi ortaya çıkar.

Cümleden büyük birliklerin belirlenmesi, ayrıntılı bir çözümlemeyi gerektirdiğinden bunun sonucunda hem metnin genel işleyişini görmemize, hem asıl anlatılmak isteneni daha iyi algılamamıza, hem de yazarın üslup özelliklerini kavramamıza olanak sağlar.

Cümleden büyük birliklerin belirlenmesiyle yazarın üslup özellikleri de gün yüzüne çıkar. Örneğin bu çözümlememizde yazarın ilk bakışta hemen fark edilmeyecek anlatım özelliklerine ulaştık. Yazar,

bütünle parçaların giz dolu uyumunu yakalamış ve bunu açıkça değil de algılanabilir ve kavranabilir biçimler altında derine gömmüştür. Örneğin, her üç CBB’de de soyuttan somuta doğru inen bir anlatım tekniği kullanılmıştır. Önce soyut bir giriş yapılmış ve devam eden cümlelerde bu soyutluk somuta dönmüştür. (bkz: I. CBB: s. 7–8, II. CBB: s. 11, III. CBB: s. 13). Şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki eğer böyle bir çözümleme yoluna başvurmasaydık yazarın bu üslup özelliğini yüzeysel bir bakışla kavramamız mümkün olmayacaktı.

Çözümleme sonucunda vardığımız bir diğer üslup özelliği ise yazarın söyleyeceğini açıkça ifade etmektense sezdirimlere başvurarak amacına ulaştığıdır. III. CBB’de geçen “Bir gün bir şeyler olacak elbet” cümlesinde sezdirimsel bir anlam gizlidir. Yazar bu cümleye, annesinin sahip olmak isteyip de bir türlü alamadığı köşkü bir gün kendisinin alacağına dair umudunu yüklemiştir. Bunu açık bir şekilde ortaya koymaktansa anlatımı daha etkili kılmak için sezdirim yoluna gitmiştir. Yazarın okuyucu tarafından algılanmasını istediği bu çağrışımların anlamına ulaşmak içinse bağlamı dikkate almak gerekir. Bağlamı en iyi takip edebileceğimiz yer de metnin ayrıntılı çözümlemesi olduğundan cümleden büyük birliklerin önemi bir kez daha karşımıza çıkar.

Fransız sanat tarihçisi René Hugghe’nin dediği gibi “Sanatçıların bize sunduğu dünya kendilerinde taşıdıkları görünmez görünür yansıması gibidir. Sanatçılar bize varlıkların anahtarlarını bırakırlar; onlar varlıklarına bir dolambaçla, bir simge aracılığıyla girmemize izin verirler.” (Timuçin 2003: 46). Metnin anlam dünyasına girebilmek için derinlere inmek gerekir. Bu da ayrıntılı bir çözümlemeyle daha yetkin olarak gerçekleşebilir.

Kaynakça

- Günay, V. Doğan (2003) *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Kıran, Zeynel / KIRAN, Ayşe (2001) *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztoğat, Nedret Tanyolaç (2005) *Yazınsal Metin Çözümlemesinde Kuramsal Yaklaşımlar*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Şenöz-Ayata, Canan (2005) *Metindilbilim ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Timuçin, Afşar (2003) *Estetik*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- Üstünova, Kerime (1998) *Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Üstünova, Kerime (2002) *Dil Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Üstünova, Kerime (2002) *Türkçe’de Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.